

χιακού δικτύου μήκους 191 χλμ. Τό 1975 κυκλοφορούσαν στο νομό 531 αυτοκίνητα, 27 λεωφορεία, 217 επιβατηγά, 287 φορτηγά και 145 μοτοσυκλέτες.

Πόλη της Λευκάδας. Είναι κτισμένη στο βορειότερο άκρο του νησιού και στο βάθος λιμένα, που πλαισιώνεται από χαμηλούς νεογενείς βραχίονες. Έξω από τό λιμάνι σχηματίζεται υπό μορφή προλιμένα, τό λιμάνι της 'Αγίας Μαύρας, που κλείεται από τό δμώνυμο φρούριο, πάνω στο όποιο βρίσκεται τό έκκλησακι της Σάντα Μάουρας, που έκτισαν οι Βενετοί τό 1445 και από τό όποιο πήρε τό όνομα και όλόκληρο τό νησί.

Στά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της μικρής πολιτείας είναι φανερή ή επίδραση της γειτονικής Στερεάς παρά τών νησιών του 'Ιονίου. Τά περισσότερα σπίτια είναι ζύλινα λόγω της μεγάλης σεισμικότητας της περιοχής.

Στήν πρωτεύουσα του νομού Λευκάδας έχουν τήν έδρα τους είρηνοδικείο και πρωτοδικείο, που υπάγονται στο έφετείο Πατρών, οικονομική έφορία, δημόσιο ταμείο και εκπαιδευτική περιφέρεια στοιχειώδους εκπαίδευσης. Σέ ό,τι αφορά στα έκκλησιαστικά θέματα ό νομός υπάγεται στή μητρόπολη Λευκάδας και 'Ιθάκης.

'Η Λευκάδα στους προϊστορικούς χρόνους και τό ζήτημα της όμηρικής 'Ιθάκης. 'Η Λευκάδα κατοικήθηκε στα τέλη της Νεολιθικής έποχής, και, στή συνέχεια, στήν Πρωτοελλαδική (ΠΕ) έποχή από τίς πρώιμες της φάσεις. Τά παλαιότερα δείγματα αυτής της κατοίκησης προέρχονται από τίς ανασκαφές του Γερμανού αρχαιολόγου και αρχιτέκτονα Γουλ. Νταϊρπφελντ και τών συνεργατών του (1905 - 06, 1912 - 13) στή Χοιροσπηλιά κοντά στον Εύγηρο (στο Ν τμήμα του νησιού) και είναι ύστερονεολιθικά έργαλεία (λεπίδες από πυρίτη και από όστά ζώων), όπως και πρώιμων Πρωτοελλαδικών χρόνων (ΠΕ) όστρακα και λεπίδες από όψιανό (W. Dörpfeld, *Alt - Ithaka*, I, 1927, 266 - 7, πιν. 81 - 89). Παρόμοια ίχνη κατοίκησης στή Χοιροσπηλιά προέκυψαν και από τίς νεώτερες έρευνες του Η. 'Ανδρόου (AAA 1975, 221), όπως όστρακα και λίθινα έργαλεία. Από τήν έκκλησία, επίσης, του 'Αγ. Σωτήρος προέρχεται και μία ύπονεολιθική φιάλη.

Στή συνέχεια, ή κατοίκηση γινόταν και πάλι σέ σπηλιές, όπως στο λατρευτικό σπήλαιο 'Ασβότρυπα (AD 1968, Β 321), μέ σταλακτίτες, που είχε χρησιμεύσει σάν άμφοί τών πρώιμων κατοίκων του νησιού κατά τούς ΠΕ χρόνους [και κατά τούς έπόμενους Μεσοελλαδικούς (ΜΕ) χρόνους. 'Εκεί, κατά τούς ιστορικούς χρόνους, αναπτύχθηκε και ή λατρεία του Πανός και τών Νυμφών μέ εύρηματα όμοια πρός τά άλλα στο μικρό ίερο τών Νυμφών του τέλους του δου αί. π.Χ. στή χερσόνησο της 'Αγ. Κυριακής].

'Επίσης, από τή Χοιρότρυπα, μία άλλη, δίδυμη σπηλιά, κοντά στή σημερινή πόλη της Λευκάδας, προέρχονται πολλά προϊστορικά χονδροειδή χειροποίητα άγγεία, ενώ, ή σπηλιά χρησιμοποιήθηκε μέχρι τούς 'Ελληνιστικούς χρόνους. 'Ισως, στήν ΠΕ έποχή άνήκουν (R. Hope Simpson - OI. Dickinson, *Gazetteer*, 1, 1979, 184) και οι τοίχοι πολλών οικοδομημάτων, τών όποιων μόνο τοίχοι, που σχηματίζουν συχνά άμβλείες γωνίες ανασκάφηκαν από τόν Νταϊρπφελντ στο Στενό (Νυδρί). Στο Σύβρο ανασκάφηκε (1975) από τόν Η. 'Ανδρόου τμήμα του πρώιμου, πιθανώς, ΠΕ χρόνων νεκροταφείου της περιοχής, που αποτελείτο από οικογενειακούς κιβωτώσχημους τά-

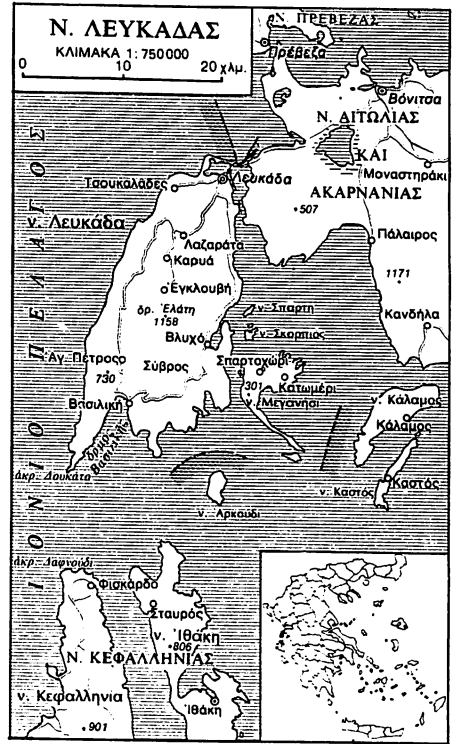
φους μέ διαστάσεις ± περίπου 1.00 μ. μέ κτιστές τίς δύο στενές πλευρές και έπενδυμένες τίς δύο μακρές μέ παχιά άργολιθική πλάκα σέ όλες τίς πλευρές και μέ κάλυμμα όμοιες πλάκες (AAA 1975, 216 - 21). 'Η πυκνή, όμως, κατοίκηση της Λευκάδας στους ΠΕ χρόνους αποδειχεται, άναμφισβήτητα και μέ τήν ύπόλοιπη σημαντική έκπροσώπηση εύρημάτων ΠΕ χρόνων και σέ διάφορα άλλα μέρη.

'Η Λευκάδα έμφανίζεται, έτσι, σάν ένα από τά πιο άκμαία κέντρα του κλασικού ΠΕ πολιτισμού και, ιδιαίτερα, μέ τό πολύτιμα χρυσά και άργυρά κτερίσματα τών τάφων R, σάν ένα από τά πιο πλούσια κέντρα της έποχής.

Ειδικότερα, από τή γειτονία της μέ τήν ήπειρωτική χώρα (A. Piliirpsson, *Gr. Landshaften*, II, 1956, 460), προήλθαν πολλά χαρακτηριστικά πολιτιστικά στοιχεία ήδη από τήν έποχή του Χαλκού, ενώ, παράλληλα, τό γεγονός ότι ήταν πάνω στους σημαντικότερους θαλάσσιους δρόμους, της επέτρεψε νά αποκτήσει έμπορική έπικοινωνία και μέ διάφορες περιοχές του Αιγαίου, όπως μέ τίς Κυκλάδες, τήν Κρήτη (K. Branigan, *Aegean Metalwork in the E - MBA*, 1974 και BSA 1975, 37 - 49) και τήν Τρωάδα, ήδη από τήν ΠΕ μέχρι και τή ΜΕ έποχή, όπως πιστοποιείται από τά εισαγμένα μεταλλικά άντικείμενα που εισάχθηκαν και που κατατέθηκαν σάν κτερίσματα στα νεκροταφεία του Νυδρίου. 'Αντίθετα, σάν αυτό είναι παράδοξο, δέν έμφανίζεται έμπορική έπικοινωνία μέ τήν ύπόλοιπη ήπειρωτική περιοχή.

Τάφοι (τύμβοι) R. Στήν πεδιάδα Νυδρί (θέση Στενό), σέ απόσταση 350 μ. από τή θάλασσα, είναι τό έκτεταμένο νεκροταφείο τών τύμβων που αποκάλυψε ό Νταϊρπφελντ στα 1908, 1910, 1912 - 13. 'Εκεί άνέσκαψε και δημοσίευσε [Alt - Ithaka, 217 - 50, εικ. 17 - 21. 'Επετ. 'Ετ. Λευκ. Μελετών Β, 1972 (1973), 211 - 6, σχ. 33 - 36] συνολικά 33 κυκλικούς τάφους - τύμβους της ΠΕ II και έξής περιόδου μέ μεγάλες δυσκολίες λόγω της βαθιάς επίχωσης που προκλήθηκε από τό χειμαρρο Δημοσάρι. Οι τάφοι αυτοί έχουν κτιστή έξωτερική περιφερική, μέ πλακωτούς διαστάσεων 25 - 90 εκ. άβυσσολίθους, κρηπίδα, ύψους μέχρι 60 εκ. (άρχικό ύψος, τό άνώτατο 1 μ.) και μέ διάμετρο 2.70 μ. (ό R 27), μέχρι 9.60 μ. (ό R 26). 'Ο μέσος όρος τους κυμαίνεται από 4.50 μέχρι 5 μ. 'Από αυτούς ανασκάφηκαν όλόκληροι (πλήρως) οι 23, ενώ άλλων 10 αναφάνηκε μόνο ένα μικρό ή μεγαλύτερο μέρος και, γι' αυτό, ή ανασκαφή τους επιβάλλεται νά επαναληφθεί. Μέχρι τώρα, οι τάφοι που ανασκάφηκαν, διακρίνονται σέ 3 ομάδες, αλλά μέ τήν άναμενόμενη επανάληψη της ανασκαφής θά ένωθούν σέ έναιο σύνολο.

Τό σύνολο του νεκροταφείου ήταν αξιόλογο και έκτεινόταν σέ μεγάλη έκταση μέ τό πλήθος τών χαμηλών κυκλικών αυτών ταφικών μνημείων, από τά όποια θά υπάρχουν, άναμφισβήτητα, δεκάδες ακόμα άσκαφα και θά άντιστοιχούν όλα σέ ένα άκμαίο και πλούσιο οικισμό του ΠΕ κόσμου. Οι τάφοι αυτοί (τύμβοι κατά τούς Νταϊρπφελντ, 'Ανδρόνικο και Χάμνοντ) είναι τά μόνα υπέργεια ταφικά μνημεία, που γνωρίζουμε από όλο τόν ΠΕ κόσμο [μιά και όλοι οι ΠΕ I - II τάφοι είναι κτισμένοι ή απλά λαξευμένοι κάτω από τήν επιφάνεια του έδάφους, και κατά συνέπεια, οι έμφανεής «τύμβοι» αυτής της περιόδου είναι και οι παλαιότεροι όρατοί του έλληνικού χώρου μία και οι έπόμενοι έμφανίζονται τήν (άκόλουθη) ΠΕ III φάση]. 'Ηταν δηλ., όρατά, τηλεφανή, όπως αποκαλούνται, ταφικά μνημεία.

Δήμοι και Κοινότητες νομού Λευκάδας

I. Έπαρχία Λευκάδας		
Δήμοι	Οίκισμοί	Πληθυσμός
1. Λευκάδος Κοινότητες:	3	7141
1. 'Αγίου 'Ηλίας	1	246
2. 'Αγίου Νικήτα	1	74
3. 'Αγίου Πέτρου	2	877
4. 'Αθανίου	2	345
5. 'Αλεξάνδρου	3	587
6. 'Απολαίνης	1	386
7. 'Ασπρογερακότων	1	179
8. Βαθέος	1	215
9. Βασιλικής	1	453
10. Βαυκερής	2	106
11. Βλαχού	2	518
12. Βρουρνικά	1	296
13. Δραγάνου	2	196
14. Δρυμάνος	1	170
15. 'Εγκλουβής	3	631
16. 'Εξονθείας	1	489
17. 'Επισκοπής	1	71
18. Εύγηρου	2	333
19. Καβάλλου	1	416
20. Καλαμισίου	1	459
21. Καλάμου	1	616
22. Κεριωτών	1	382
23. Καρυδς	1	1350
24. Καστού	1	103
25. Κατούνης	2	606
26. Κατωμερίου	1	756
27. Κατωχωρίου	1	296
28. Καμηλίου	1	131
29. Κονταραίνης	2	328
30. Λαζαράτων	1	539
31. Μαραντοχωρίου	1	489
32. Νεοχωρίου	3	315
33. Νικολή	3	259
34. Νυδρίου	3	667
35. Πηγαδοράνων	1	283
36. Πινακοχωρίου	1	332
37. Πλατυστόμων	3	381
38. Πόρου	1	336
39. Σπανοχωρίου	1	290
40. Σπατοχωρίου	3	693
41. Σύβρου	1	611
42. Τσουκαλάδων	1	651
43. Φτερουδι	1	224
44. Χαραδιατικών	2	334
45. Χορτάτων	2	211

546 ΛΕΥΚΑΔΑΣ ΝΟΜΟΣ

Οι τάφοι R 1 και R 26 ήταν οι μεγαλύτεροι σε διάμετρο (άντιστοιχα 9.30 και 9.60 μ.) και από αυτούς ο R 1 ήταν ένας από τους παλαιότερους άρα, δέν δημιουργήθηκαν με την πάροδο του χρόνου οι μεγαλύτεροι τάφοι, αλλά, ανάλογα προς τις ύφιστάμενες δυνατότητες κτίζονταν μικροί και μεγαλύτεροι έναλλάξ κατά περίπτωση. Συνολικά υπήρχαν στο έσωτερικό αυτών των «τύμβων» 4 είδη τάφων για ένταφιασμούς: 1) οι ταφικοί πίθοι, 2) οι κιβωτόσχημοι τάφοι, 3) οι κτιστοί λάκκοι και 4) οι άπλοι λάκκοι.

1) Ταφικοί πίθοι (μέχρι ύψους 1.10 μ.). Έσθαιβαν σε συνεσταλμένη στάση του νεκρούς τους με διάφορα κτερίσματα από πολύτιμα και ήμισυπολύτιμα μέταλλα, άγγεια και λίθινα έργα λεία. Τά πιθάκια είχαν καλυμμένο το πώμα με πλακωτό λίθο ή με μικρότερα άγγεια (πίθοι - τάφοι 2c, 13A, 13C, 15a, 25a). Οι ταφικοί αυτοί πίθοι τοποθετούνταν πάντα όριζόντια και, σε πολλές περιπτώσεις πάνω ή δίπλα στις καύσεις που έπισημάνθηκαν πάνω στους τάφους. Τρεις ταφικοί πίθοι υπήρχαν στον τάφο R 15 και στον R 13, ένας στο έσωτερικό του και δύο δίπλα.

2) Κιβωτόσχημοι τάφοι. Μικροί τάφοι που έχουν επένδυση από πλάκες στις πλευρές και διαστάσεις 50 x 80 εκ. για τους ενήλικους και 30 x 40 εκ. για τα παιδιά και βρέφη. Όλες οι ταφές βρέθηκαν σε ίσχυρά συνεσταλμένη στάση. Στόν R 10 υπήρχαν 3 κιβωτόσχημοι, ενώ δίπλα στον R 13 4 λάκκοι.

3) Κτιστοί λάκκοι (λακκοειδείς). Τά τετράπλευρα όρυγματα στο έσωτερικό των τάφων R είχαν κτιστό τό περιτείχισμα, όπως οι R 1, 3, 6, 16, 26, οι όποιοι είχαν επικάλυψη με πλακωτούς λίθους και δοκάρια. Στόν R 1 υπήρχε και πίθος ταφικός μέσα σε αυτόν τον κτιστό λάκκο.

4) Άπλοι λάκκοι. Στόν R 16 και σε άλλους, δίπλα στον R 14, υπήρχαν ταφές σε μικρό ξύλινο φέρετρο με τό νεκρό άναδιπλωμένο.

Άρχικά δημιουργήθηκαν στο έσωτερικό αυτών των τάφων τετράπλευροι - σχεδόν όρθογώνιοι - λάκκοι και κτιστοί λακκοειδείς τάφοι με πλάκα για επικάλυψη, μετά όμως χρησιμοποιήθηκε και τό πίθος για ταφές, έστω και μέσα στον κτιστό λακκοειδή θάλαμο. Στόν R 1 ό ταφικός πίθος ήταν μέσα σε ένα τετράπλευρο λάκκο με επικάλυψη δοκών και λίθων. Στόν R 26 οι ταφές έγιναν σε ένα κτιστό τετράγωνο όρυγμα (2 x 2.10 μ.) που περιείχαν - άνεξάρτητα από τις διαστάσεις του ταφικού χώρου - συνεσταλμένες ταφές (ένταφιασμούς) ενός ζευγαριού σαν τή Βοϊδοκοιλιά Πύλου, όπου έπισημάνθηκε ΜΕ χρόνων διπλή ταφή με τους νεκρούς άντρωπά. Στόν τάφο αυτό ήταν και ένας δευτερεύων κιβωτόσχημος τάφος με επικάλυψη πλακών.

Μορφή των τάφων. Τό έσωτερικό του μνημείου ήταν γεμάτο από άργους και ποτάμιους λίθους και χώμα σε δύο στρώματα με, κατά περιπτώσεις, περιλαμβανόμενους ταφικούς πίθους ή με κτιστό λακκοειδή χώρο - όρυγμα σαν θάλαμο. Δηλαδή, οι πίθοι και οι λάκκοι ήταν υπόγειοι έν σχέσει προς τό μνημείο. Έτσι, σχηματιζόταν, λοιπόν, ή άνωτερη έπιφάνεια του μνημείου με αυτή τή λίθινη έπίστρωση, πάνω από τήν όποια είναι άδύνατο νά υπήρχε συσσώρευση χύματος σε όλη τήν έπιφάνεια τήν όριζόμενη από τήν περιφερική κρηπίδα, έπειδή δέν θά υπήρχε δυνατότητα νά συγκρατηθεί όλο αυτό τό χώμα, έστω και άν ήταν πατημένο, λόγω του ύποτιθέμενου μικρού ύψους του συσσωρευμένου χύματος. Βέβαια, ή άναπαράσταση του Νταϊρπφλεντ

(*Alt - Ithaka* εικ. 18) είναι συσσώρευση ύψους 75 εκ. στο κέντρο και μηδενιζόμενη στην περιφέρεια.

Άνεξάρτητα, όμως, ή λίθινη έπιφάνεια (έπίστρωση) και τούτου του κυρίως ταφικού μνημείου δέν έπιτρέπει συσσώρευση χύματος από πάνω. Πάντως, σαν τύμβοι μπορούν νά χαρακτηριστούν οι τάφοι αυτοί και μάλιστα, άνεξάρτητα από τήν άνυπαρκτή ύποτιθέμενη συσσώρευση χύματος πάνω από τό μνημείο, τό όποιο μόνο αυτό καθαυτό ήταν ένας τύμβος με τή συγκέντρωση χύματος και διπλής στρώσης λίθων στο έσωτερικό.

Ό Νταϊρπφλεντ είχε πιστέψει ότι τό πάνω μέρος κάθε τύμβου αποτελούσε (ό καθαυτό τύμβος) ή συσσώρευση του χύματος, που έδινε τή μορφή του τύμβου και ή έπίσπεψη του μνημείου με ειδικό σήμα (ξύλινες ή λίθινες στήλες). Όλα αυτά ύποδηλώνονται με τήν προϋπόθεση ότι όλο τό μνημείο ήταν όρατό και όχι άπλώς έπιφανειακό - με τήν άνωτερη έπιφάνεια τής κρηπίδας στην έπιφάνεια του έδάφους - κατασκευάσμα.

Έτέλος, πάνω στη λίθινη αυτή έπίστρωση σημειώθηκαν από τον Ντ. 14 περιπτώσεις καύσεων (και μία εκτός τύμβου), που σταμάτησαν με όινόχρηση και που περιείχαν άνθρώπινα, ζωικά όστά και διάφορα κτερίσματα (άπό χρυσό, άσήμι και χαλκό). Ίσως, μερικές καύσεις κατέληξαν σε ταφικούς πίθους, αλλά τό πράγμα δέν φαίνεται βέβαιο. Όλα αυτά θά διευκρινιστούν μόνο με τήν επανάληψη των άνασκαφών στην περιοχή.

Τήν όρθή χρονολόγηση των τάφων R στους ΠΕ χρόνους, πρώτος ύποδήλωσε - αντίθετα προς τήν άπόδοση του Ντ. στους «Άχαιοούς» («Άχαιοούς χρόνους»), ό Άγγλος άρχαιολόγος Ουάιτς (βλ. λ. - BSA 1921 - 23, 124), ενώ ό Caskey τούς χρονολόγησε έπακριβώς στην ΠΕ II φάση (CAH² I₂ 1971, κεφ. XXVI, 792).

Οι τάφοι R 1 και 16 είχαν σαν κτερίσμα κύμβες (σαλτσιέρες - sauceboats) και καρποδόχες, οι R 1 και 26c είχαν χρυσά περιδέρια. Αυτοί οι πρώιοι τάφοι - τύμβοι είχαν μόνο ένταφιασμούς. Οι άλλοι τάφοι - τύμβοι σχηματίστηκαν στη μείζονα Μεσοελλαδική (ΜΕ) έποχή (ΠΕ III - πρώιμη ΜΕ φάση). Οι R 7, 17, 24, 27 είναι καθαρά ΜΕ έποχής. Από όλους αυτούς τούς τάφους, 4 είχαν πλούσιες γυναικείες ταφές και πολύτιμα κοσμήματα, 3 είχαν ταφές πολεμάρχων και άλλες ύποδηλώναν διάφορες καταστάσεις. Συνολικά, είχαν ταφεί 50 περίπου ενήλικες και παιδιά.

Τά κτερίσματα που βρέθηκαν σε όλους αυτούς τούς τάφους δέν ήταν κατασκευάσματα των (ντόπιων) κατοίκων τής Λ. Αυτή ή διαπίστωση άφορά ιδιαίτερα στα μεταλλικά αντικείμενα, μερικά από τό όποια δείχνουν σαφείς δεσμούς και έμπορικές έπαφές με τής Κυκλάδες, ενώ άλλα μαρτυρούν τήν προέλευσή τους από τή Μινωική Κρήτη. Με τό χώρο του Αίγαίου οι έπαφές αυτές είχαν πραγματοποιηθεί με τής θαλάσσιες έπικουινωίες και όχι από τό μεσόγειο. Έτσι, πιστοποιήθηκε ότι από τήν ήπειρωτική Έλλάδα δέν προήλθε κανένα μεταλλικό κτερίσμα των τάφων του Στενού (Κ. Branigan, BSA 1975, 38 - 42), ενώ, αντίθετα προήλθαν όρισμένα και από τήν μακρινή τρωική περιοχή. Συνολικά, οι τάφοι R έχουν όλα τή χαρακτηριστικά που ύποδηλώνουν τήν άκμαία ΠΕ II φάση: χρυσά αντικείμενα, έργα λεία από όσιανό και χάλκινα όπλα και έργα λεία.

Άψιδωτά κτίσματα στο Άμαλή. Στις ΒΑ ύπώρειες του βουνού αυτού έπισημάνθηκαν

(1907) από τον Νταϊρπφλεντ πολλοί κυρτοί τοίχοι που είναι πιθανό νά ανήκαν στα τέλη τής ΠΕ ή στις άρχές τής ΜΕ έποχής. Πάντως, δέν έχει γίνει άκόμη συστηματική έρευνα άξιολόγησης του ύλικού από τά κτίσματα αυτά.

«Τύμβος Σκάρων». Ό ταφικός κύκλος ή τύμβος [κατά τον Νταϊρπφλεντ, *Alt - Ithaka*, 207 - 13, σχ. 30 - 31· Έπετ. Έτ. Λευκ. Μελ. Β, 1972 (1973), 206 - 9· Άνδρόνικος, ΑΔ 17, 1961/62, Α, 154· Hammond, BSA 1974, 129 - 44] των Σκάρων, κοντά στην κοίτη του χειμάρρου Δημοσάρι στην ίδια πεδιάδα τό Μυδρί, ήταν υπέργειο ταφικό μνημείο (νεκροταφείο) μιάς οικογένειας ή ενός γένους των ύστερων ΜΕ χρόνων σε μιά θέση, όπου ήταν συνεχής ή κατοίκηση από τούς ΠΕ ήδη χρόνους. Άνασκάφηκε από τον Νταϊρπφλεντ (1903, 1908, 1910) τό σύνολο του έσωτερικού του χώρου, αλλά έν μέρει ή περιφέρειά του, ενώ θά ήταν και αυτό δυνατό. Ό περίβολός του (λίθινη κρηπίδα) με διάμετρο 12.10 μ. και πάχος 65 - 80 εκ., είχε μιά στρώση για όμέλιο και δύο υπερκείμενες σειρές άργών λίθων με πιθανό σύνολο ύψους λιγότερο από 1 μέτρο.

Η κρηπίδα ήταν άμφιπρόσωπη (με μέτωπο λίθων και στο έξωτερικό και στο έσωτερικό), αλλά με κύρια όψη τήν έξωτερική. Αυτό μπορεί νά είναι στοιχείο ύπέρ τής άποψης ότι τό μνημείο ήταν τύμβος και ό Hammond (BSA 1967, 91) είχε θεωρήσει τον περίβολο σαν άναλημματικό τοίχο Ικανό για νά συγκρατησει τον τύμβο (τά συσσωρευμένα χώματα).

Τό έσωτερικό του μνημείου περιείχε χώμα (και όχι λίθινη έπίστρωση όπως οι τάφοι R στο Στενό) και 13 τάφους - σε διάφορο ό καθένας βάθος - από τούς όποιους 11 κιβωτόσχημοι, δηλ. με επένδυση από μιά πλάκα σε κάθε πλευρά, δάπεδο στρωμένο με άμμοχάλικο και με επικάλυψη, από μικρές πλάκες και δοκάρια ξύλινα. Έτσι, τό μνημείο μοιάζει με τούς ταφικούς κύκλους Α και Β των Μικηνών και μάλλον θά ήταν, τό πολύ, «πολύτιμβος» με συσσώρευση χύματος (άν υπήρχε και αυτή) πάνω από κάθε κιβωτόσχημο τάφο, για ύποδήλωση του αντίστοιχου επί μέρους τυμβίσκου. Τό μήκος των κιβωτόσχημων τάφων κυμαίνεται από 0.55 - 1.20 μέτρα και τό πλάτος 45 - 80 εκατοστά. Οι ταφές ήταν σε στάση συνεσταλμένη και ανήκαν σε ενήλικες και σε παιδιά.

Κατά τον Νταϊρπφλεντ υπήρχαν ξύλινες στήλες πάνω από κάθε τάφο και είναι πιθανό νά είχαν όλοι οι κιβωτόσχημοι τάφοι έπίσπεψη από συσσωρευμένο χώμα, ώστε τό μνημείο νά παρέχει ύψιστικά θέα πολυτύμβου.

Υπήρχε και 14ος τάφος, κυκλικός στο σχήμα, και με λίθινη έπίστρωση, που αποτελούσε προσάρτημα του μεγάλου κύκλου. Τά χάλκινα κτερίσματα από τούς τάφους S συντέλεσαν θετικά - λόγω όμοιοτήτάς τους, προς άλλα αντίστοιχα εύρηματα από τής Μικήνες κτλ. στη χρονολόγηση του συνόλου στα τέλη τής ΜΕ έποχής.

Περίβολος F. Νεώτερων ΜΕ χρόνων όρθογώνιο ταφικό μνημείο ΒΔ του Στενού (στο μεσαίο τμήμα τής πεδιάδας Νυδρί), με 10 έσωτερικούς κιβωτόσχημους τάφους, που έχουν έσωτερική επένδυση από πλάκες, άνασκάφηκε τό 1907 από τον Νταϊρπφλεντ. Έίχε χρησιμεύσει για τής ταφές ενός γένους ή οικογένειας. Τό μνημείο αυτό έχει σχήμα όρθογώνιο (9.20x4.70 μ.) με μιά τετράγωνη προσθήκη (2.38x2.98 μ.) στο ΔΝΔ τμήμα του (*Alt - Ithaka*, 1, 213 - 7, σχ. 16, πίν. 15, Beil. 34 και Έπετ. Έτ. Λευκ. Μελ. Β', 209, σχ. 32). Ό τε-

τράγνος περίβολος ήταν έπιμελημένης κατασκευής με δρθιες (κατακόρυφες) πλάκες στή βάση και άλλες όριζόντιες από πάνω, συνολικού ύψους λιγότερο από 1 μ. Πάντως, αποκλείεται να ήταν καλυμμένο τό μνημείο με σωρό χώματος (τύμβο), όπως πίστευε ο Νταϊρπφλεντ, επειδή είχε όρθογώνιο σχηματισμό και τούς τάφους χωρίς καμία τάξη ενταγμένους σέ αυτό τό πλαίσιο, τό όποιο, γι' αυτό τό λόγο, πρέπει να κτίστηκε σέ μία προχωρημένη φάση σέ σχέση με τή σταδιακή δημιουργία τών τελικά περιληφθέντων τάφων. Καί ο Hammond (BSA 1967, 92) είχε υποστηρίξει τή θέση ότι τό μνημείο καλυπτόταν από συσσώρευση χώματος και ότι ο περίβολος είχε αναλημματικό χαρακτήρα. Η τοποθέτηση, δηλ., τών τάφων ήταν τυχαία — χωρίς καμία τάξη ή όμοιομορφη διευθέτηση και είχαν χρησιμεύσει, ως επί τό πλείστον, κάθε ένας γιά μεμονωμένη ταφή σέ συνεσταλμένη στάση στήν άριστερή πλευρά με διάφορα κτερίσματα πού άνήκαν στά τέλη τής ΜΕ έποχής, όπως ένα άσημνίο και ένα χάλκινο ένώτιο, αιχμές βελών και χάλκινη αιχμή δόρατος, πού μοιάζουν με άλλα ήπειρωτικά παράλλαλα. Η κεραμική του είναι κατά κύριο λόγο του Μινυακού τύπου (Π. Θέμελης, ΑΕ 1975, σ. 255 — 256).

Τά ταφικά μνημεία S και F τής Λευκάδας έχουν άμεση όμοιότητα με άλλα αντίστοιχα μνημεία τής ήπειρωτικής Ελλάδας (ΜΕ περίβολος Παραλίμνης Βοιωτίας και ταφικοί κύκλοι Μυκηνών), άν και ή ζωή διακόπηκε σέ μεγάλο βαθμό στή συνέχεια (Μυκηναϊκή έποχή) στή Λευκάδα. Από πολλούς (Ανδρόνικος, 174) έχει συνδεθεί άμεσα ή σχέση τών τάφων S και F πρός τούς τάφους R, αλλά δέν έχει ξεκαθαριστεί ακόμη τό όριο μεταξύ τών ΠΕ II και ΠΕ III φάσεων, ώστε να μπορούμε να υποστηρίξουμε άνενδοίαστα ότι ο τύμβος ήταν έφεύρημα τών προϊνδοευρωπαϊκών φύλων.

Μυκηναϊκή περίοδος. Τά Μυκηναϊκά ίχνη κτίσματα στή Λευκάδα είναι άνύπαρκα και έχουν έπισημανθεί μόνο μερικά δοτράκα αύτης τής έποχής στίς θέσεις 'Αγ. Σωτήρος, Χοιροσπηλιά, Σπαρτοχώρι.

Τό όμηρικό ζήτημα τής ταύτισης τής 'Ιθάκης. Η όμηρική περιγραφή στόν Νέων Κατάλογο τής 'Ιλιάδας γιά τά πλοία τών 'Αχαιών στήν Κρήτη περιλαμβάνει και τά δόνματα νησιών και λαών πού όδηγοϋσε ο 'Όδυσσεάς σάν ναυτικό άγνημα. Από τότε, με τήν πάροδο τών αιώνων και τήν εξαφάνιση τών άρχαϊκών βασιλείων τής έποχής τό πολέμου τής Τροίας, ή μνήμη του άνθρώπου έξασθένησε και τό όμηρικό ζήτημα περιέλαβε στήν περιδίψη του και τό θέμα, τί άντιπροσωπεύει ή σημερινή 'Ιθάκη. Στούς δύο τελευταίους αιώνες, ή έντονη από τήν άρχή φιλολογική θεώρηση του προβλήματος κάλυψε τήν αρχαιολογική, λόγω του περιορισμένου αριθμού τών εύρημάτων τών μυκηναϊκών χρόνων στή Λευκάδα.

Από τήν άρχή, ή άρνητική συμβολή του R. Hercher διατήρησε τήν άμφίβολια γιά τήν όμηρική 'Ιθάκη μέχρι τήν έποχή του Σλήμαν και, τέλος, οι έρευνες του Νταϊρπφλεντ δημιούργησαν μία κατάσταση άβέβαιη, έλλείπει και πάλι, έπαρκών ως πρός τόν αριθμό μυκηναϊκών εύρημάτων. Πάντως, τά μέχρι τώρα εύρήματα πού σημειώθηκαν στή Λευκάδα [Χοιροσπηλιά, 'Αγ. Σωτήρος, Νυδρί, Σπαρτοχώρι (στό γειτονικό Μεγανήσι)], δέν εύνοϋν τήν ταύτιση τής Λευκάδας πρός τήν όμηρική 'Ιθάκη, πράγμα πού απέκρουσε και ή άγγλίδα

Πανοραμική άποψη τής Λευκάδας, πρωτεύουσας του όμώνυμου νομού.

άρχειολόγος S. Βεντον πού έκανε τίς άνασκαφές τής 'Αγγλικής 'Αρχαιολογικής Σχολής 'Αθηνών στήν 'Ιθάκη.

Με τή Λευκάδα σχετίζεται και ή περιώνυμη θεωρία του Γουλ. Νταϊρπφλεντ, ό οποίος ίσχυριζόταν πρός άλλους, στούς όποιους άνέπτυσε τή θεωρία του ότι ή σημερινή Λευκάδα ήταν ή όμηρική 'Ιθάκη του Λαερτιάδη 'Όδυσσεά με τόν άφορισμό: «'Αλλ' άγε τει δειξω 'Ιθάκης έδος, όφρα πεποιθής» ('Όδυσ. V 344). Οι θέσεις τής Λευκάδας πού ταύτιζε με τά όμηρικά τοπωνύμια ήταν: ή πεδιάδα Νυδρί με τό άστυ του 'Όδυσσεά, ο Σκάρος με τό Νήιο, ο όρμος Βλυχώρ με τό λιμάνι τής πόλης 'Ιθάκη, ο όρμος πού εκβάλλει τό ρυάκι Δημοσάρι με τό όμηρικό λιμάνι του Ρειθρου, ο σημερινός όρμος Σκυδί με τόν όρμο όπου άποβιβάστηκε ο Τηλέμαχος, ο όρμος στα Σύβοτα (άρκετά κλειστό λιμάνι), με τό λιμάνι του Φόρκυκος, τό υπερκείμενό του Μαραθοχώρι με τίς έγκαταστάσεις του Εύμαιου, ή 'Ελάτη (κεντρική όροσηλιά του νησιού) με τόν Νήριτο, ή Χοιροσπηλιά με τήν 'Αρέθουσα και τό νησάκι 'Αρκούδι με τήν 'Αστεριδα.

Κατά τή γενικότερη, έξάλλου, τολημηρή θεωρία του Νταϊρπφλεντ, ή 'Όμηρική 'Ιθάκη είναι ή σημερινή Λευκάδα, ή Ζάκυνθος είναι ή σημερινή Ζάκυνθος, τό Δουλίχιο ταυτίζεται με τή σημερινή Κεφαλονία και ή Σάμη με τή σημερινή 'Ιθάκη.

Όλες αυτές οι ταυτίσεις του όμηρολάτρη Νταϊρπφλεντ πολεμήθηκαν συστηματικά από συγχρόνους του (Βιλαμόβιτς κ.ά.). Τό πιθανότερο και λογικότερο είναι ότι ή έπικράτεια του Μένητος ('Ιλ. Β 625 - 6) περιλάμβανε τό Δουλίχιο, πού άντιστοιχεί στή σημερινή Λευκάδα και τά Ιερά νησιά 'Εχίνες, πού άντιστοιχούν με τίς 'Εχινάδες (R. Hope Simpson - J. F. Lazenby, *The catalogue of the ships in Homer's Iliad*, 1970, 100 - 1).

Συμπληρωματική βιβλιογραφία: Stubbings F. H., *Ithaca*, στί: *A Companion to Homer*, ed. by Wace - Stubbings, 1963, 398 - 421. Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΞ

Τό 17ο π.Χ. αι., ή Λευκάδα, ύπήρξε άποικία τών Κορινθίων. Τό 290 - 272 π.Χ., περιήλθε στό βασίλειο τών Μολοσσών τής 'Ηπείρου, κατόπιν στούς Μακεδόνες και τό 167 π.Χ., κατακτήθηκε από τούς Ρωμαίους. 'Επί Βυζαντίου ύπαγόταν στό «θέμα» (νομό) Κεφαλληνίας. Κατά τήν περίοδο αύτη υπέστη πολλές έπιδρομές. Τίς άρχές του 13ου αι., όταν οι Σταυροφόροι κατέλαβαν τό Βυζάντιο και μοί-

ρασαν τά έδάφη τής Αυτοκρατορίας, ή Λ. περιήλθε στούς Βενετούς. Σέ λίγα, όμως, χρόνια οι τελευταίοι εκδιώχθηκαν και τό νησί αποτέλεσε τμήμα του Δεσποτάτου τής 'Ηπείρου.

Μετά τήν κατάληψη του Δεσποτάτου και τήν πώση τής Κωνσταντινούπολης καταλήφθηκε τό 1477 από τούς Τούρκους, τό 1502 από τούς Βενετούς και τούς 'Ισπανούς, ανακαταλήφθηκε έπειτα από μερικά χρόνια από τούς Τούρκους, οι όποιοι διατήρησαν τήν κυριαρχία τους ως τό 1684, πού τήν κατέλαβαν όριστικά οι Βενετοί. Η Λ. περιήλθε στούς Βενετούς με καθυστέρηση 300 χρόνων σχετικά με τήν Κέρκυρα, 184 σχετικά με τήν Κεφαλονία και 100 σχετικά με τή Ζάκυνθο. Αυτό όφείλεται, κυρίως, στό γεγονός ότι ή γεωγραφική τής θέση τή συνέδεε στενά με τήν άπέναντι ακτή τής Αιτωλοκαρνανίας, τής όποίας παρακολουθούσε τίς τύχες.

Η περίοδος τής Βενετικής κυριαρχίας βοήθησε στήν αύξηση του πληθυσμού και τήν ανάπτυξη τής οικονομίας. Από τό 1797 ως τό 1864 παρακολουθεί τίς τύχες τών άλλων νησιών του 'Ιονίου. Η τοπική Ιστορία αναφέρει έξεγέρσεις, έπιδρομές και έπιθέσεις, χωρίς όμως τίποτε ιδιαίτερα αξιοσημείωτο. Μετά τήν ένωση τής 'Επτανήσου με τήν 'Ελλάδα παρακολουθεί τίς τύχες του ενιαίου ελληνικού κράτους.

Η γεωγραφική θέση τής συνέδεσε τή Λευκάδα με τόν άγώνα γιά τήν έθνική άπελευθέρωση. Πολλές φορές χρησίμευσε σάν καταφύγιο γιά τούς κατατρεγμένους από τούς Τούρκους όπλαρχηγούς και κλέφτες τής Στερεάς 'Ελλάδας και τής 'Ηπείρου και γιά τίς οικογένειές τους. 'Ετσι, σιγά σιγά σχηματίστηκε στό νησί μία νέα διακεκριμένη τάξη μετοίκων. 'Ανάμεσα σέ αυτούς έπιφανή θέση κατέχουν οι Βαλαωρίτες. Η άποψίλωση όμως του πληθυσμού τής περιοχής του από δυναμικά στοιχεία δέν άρεσε καθόλου στό σατράπη τών 'Ιωαννίνων 'Αλή Πασά, ό όποίος διατηρούσε πάντα τήν έλπίδα να τά χρησιμοποιήσει γιά τά ήγεμονικά του σχέδια και γιά τήν άνάμετρησή του με τό σουλτανικό καθεστώς. Γι' αυτό προέβη σέ έπανεπιλημένα διαβήματα πρός τήν κυβέρνηση τής 'Επτανήσου Πολιτείας γιά τήν άπομάκρυνση τών φυγάδων από τή Λευκάδα. Όταν όμως είδε ότι δέν υπήρχε έλπίδα να Ικανοποιηθεί ή άπαίτησή του, άποφάσισε να έπιτεθεί κατά τής Λευκάδας και να τήν καταλάβει. Συγκέντρωσε δύναμη 20 χιλ.

710 ΛΙΘΑΡΕΣ

τονική Ποντηράκεια και παραπέρα στη λεκάνη του Νότετς. Μόνο σε πολύ παράκτια και νησιωτικά σημεία της τότε θάλασσας, δημιουργήθηκαν μικρότατα και σχεδόν χωρίς μεταλλευτική σημασία κοιτάσματα γνήσιου λιθάνθρακα, όπως στη Β Χίο, στην Εύβοια, στη Μονεμβασιά. (Περισσότερα στοιχεία βλ. τ. 'Ελλάς, έλλην.).

Γ. ΜΑΡΙΝΟΣ

Λιθάργυρος. Τεχνική ονομασία του οξειδίου του μολύβδου (* Μολύβδου οξειδία).

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Λιθαρές. Θέση κοντά στη νότια πλευρά της λίμνης Ύλικης και ανάμεσα στους λόφους Στρούλογγο και Κοκκινόβραχος στην περιοχή Πυρίου Θηβών (Βοιωτία), που οφείλει το όνομά της στην άφθονία των λίθων με άβυσσολιθική σύσταση. Στη θέση αυτή αναπτύχθηκε εξαιρετικά σημαντικός Πρωτοελλαδικών χρόνων (ΠΕ) οικισμός που ανασκάφηκε αρχικά (1968) από τον Θ. Σπυρόπουλο και στη συνέχεια από την Χαρά Τζαβέλλα - Evjen (1971) κ. έξης.

Η διαφαινόμενη μεγάλη - με εύπρωςπη πολεοδομική διάταξη - έκταση του οικισμού αυτού υπολογίζεται να έχει μήκος πάνω από 100 μ. με βάση τις δοκιμαστικές τάφρους που ανοίχτηκαν για την έπισήμανσή του. Τελικά, μέρος, μόνο, του οικισμού ανασκάφηκε και έρευνήθηκε (97 X 88 μ. μέχρι το 1973 με 37 δωμάτια - χώρους) και αυτό είχε κατοικήθει, τουλάχιστο, κατά τις δύο πρώτες ΠΕ φάσεις (ΠΕ I - II) μέχρι και τις αρχές της έπόμενης ΠΕ III φάσης. Το βάθος της έπίχωσης δεν υπερέβαινε το 1 μ. κάτω από τη σημερινή έπιφάνεια του έδάφους.

Τόν οικισμό διέσχισε δρόμος μήκους 59 μ. (τό 1973) και πλάτους 2,50 μ. Ο δρόμος αυτός, ο μακρύτερος σε όλο τον ΠΕ κόσμο, δεν είναι εύθυσ, αλλά καμπυλόγραμμος και στο ανατολικό του τμήμα με κλιμακώσεις που αντιστοιχούν σε έγκάρσιους - διαχωριστικούς τοίχους. Έκτός από αυτόν υπήρχαν και άλλοι μικρότεροι έγκάρσιοι που θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν σαν διόδοι ή αποθήκες.

Τά σπίτια αποτελούνταν από 2 - 3 τραπεζοειδή ή όρθογώνια δωμάτια σε σχήμα παραλληλόγραμμου, από διάδρομο και αποθήκες, φαίνονται να διαχωρίζονται από στενά παράσματα. Έτσι, οι γωνίες στο έσωτερικό των κτισμάτων σχηματίζονται οξείες, άμβλείες και όρθές. Οι τοίχοι τους είναι μεσαίου πάχους (70 εκ.) και σώθηκε μόνο η κατώτατη στρώση των θεμελίων. Συνολικά διακρίθηκαν τρεις τρόποι κατασκευής τοίχων: α) με μεγαλύτερες πέτρες στις δύο όψεις και μικρότερες στο μέσο, β) με ίσων διαστάσεων μικρές πέτρες σε όλη την έκταση των τοίχων και γ) με ίσων διαστάσεων ακανόνιστες, πάντα, μεγάλες πέτρες. Τήν ανωδομή αποτελούσαν πλίνθοι θαυμάσιας διατήρησης. Οι διαστάσεις κυμαίνονται από 2,10 X 2 μέχρι 4 X 4,75 και 4,50 X 4,25μ. Το δάπεδο των δωματίων είχε υπόστρωμα με λιθάρια, άμμοχαλίκια, άμμο ως και δστρακα και από πάνω πατημένο χώμα. Ίσχυνη πυρκαγιάς σε όρισμένα δωμάτια μπορεί να υποδηλώνουν την ύπαρξη έστιας για τις μαγειρικές και φωτιστικές ανάγκες. Στους έσωτερικούς χώρους υπήρχαν και βόθροι που φθάνανε στα βαθύτερα στρώματα παλαιότερων ΠΕ αρχιτεκτονικών φάσεων. Είσοδοι και θύρες δεν έπισημάνθηκαν στο τμήμα του οικισμού που ανασκάφηκε και δεν αποκλείεται τά θεμέλια αυτά να ήταν κάτω από την έπιφάνεια του έδάφους ώστε η πόρτα να βρίσκεται

λίγο ψηλότερα (στο στρώμα που καταστράφηκε από την άγροκαλλιέργεια). Σε όρισμένα σημεία υπήρχαν και διπλοί τοίχοι που είναι άγνωστο γιατί δημιουργήθηκαν έτσι.

Οι Α., όπως και οι σύγχρονοι οικισμοί του 'Αγ. Κοσμά στο Σαρωνικό και των Ζυγουριών στην 'Αργολίδα έχει συγκεντρωμένους σε μεγάλες ομάδες τους κατοικήσιμους χώρους και όχι όπως η γειτονική Εύτρηση όπου τά σπίτια είναι μεμονωμένα.

Από όλα τά δωμάτια και τά σπίτια του οικισμού ιδιαίτερο έπίσης ενδιαφέρον έχει τό λεγόμενο «'Ιερό των ταύρων» (διαστάσεων 4,80 X 3,70 μ.), που αποκλήθηκε έτσι από τά 17 μικρά πήλινα ειδώλια ταύρων και πού, άν και προβληματικού προορισμού, συγκαταλέγεται στους ελάχιστους πιθανούς Ιερούς χώρους της ΠΕ έποχής. Τό κτίσμα χρησιμοποιήθηκε και στις αρχές της ΠΕ III φάσης. Αυτό τό κτίσμα είναι τό μόνο που φαίνεται να έχει είσοδο και μάλιστα προς κεντρικό δρόμο. 16 ειδώλια βρέθηκαν συγκεντρωμένα στο μεγάλο χώρο του Ιερού κοντά σε ένα σωρό καμένης γής και έχουν διαστάσεις 2 - 4,5 εκ. (ύψος) και 3,2 - 4,6 εκ. (μήκος).

Ο πλούτος και η ακμή του οικισμού αποδειχεται από τό μεγάλο αριθμό των κινητών εύρημάτων, εργαλείων, αγγείων και σκευών. Έτσι βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες άψιανού (άκέραιες λεπίδες, άπολεπίσματα, πυρήνες) ένα τμήμα πήλινου πρωτοκυκλαδικού τηγανόσχημου σκευός με έμπιεστη διακόσμηση και άλλο με μαύρο στιλπνό έπίχρωμα, πήλινο δστρακο με έμπιεστη, όμοια, διακόσμηση κ.ά. Όλα αυτά μαρτυρούν τις στενές έμπορικές σχέσεις με τόν κυκλαδικό χώρο, από όπου εισάχθηκαν αυτά. Έπίσης, βρέθηκε μεγάλος αριθμός αγγείων (στά στρώματα δαπέδου των διάφορων σπιτιών) ή μόνο δστρακα που ανήκουν σε πολύ καλή ποιότητα κεραμικής.

Η κεραμική είναι ποικιλόμορφη και έχει όλες τις χαρακτηριστικές τεχνικές της έποχής (μαύρη στιλπνή, έχχάρκτη, έμπιεστη, ανάγλυφη (μέ πλαστικές ταινίες και δακτυλοπιεστη διακόσμηση), γραπτή και με διάφορων χρωμάτων έπίχρωμα (έρυθρη - κόκκινη, καφέ και κίτρινη)). Έγχάρκτα σήματα των αγγειοπλαστών υπάρχουν σε βάσεις αγγείων, όπως και άποτυπώματα από την ψάθα όπου στέγνωναν τά αγγεία στον τομέα της διακόσμησης έπικρατεί η κατηγορία του σκοτεινού επί τό άνοιχτού, ενώ η έμπιεστη (διακόσμηση) δημιουργεί σύνολα σπειρών, φυλλοφόρων κλάδων, τριγωνικών συνόλων, γραμμών ζγκ - ζάγκ. (Σε έπίπλαστες ταινίες υπάρχουν κάθετες έχχάρξεις).

Σχήματα αγγείων υπάρχουν ποικίλα, όπως κύμβες (σαλταιέρες - saucers), σφαιρικά καθαροειδή φιαλίδια και φιάλες, άσκοι, πίθοι κτλ. Κατά τά λοιπά βρέθηκαν έπίσης, ένα αγγείο με κινητό ήθμό (τριπητήρι) στο στόμιο, ένα έξανθοποδικό σκευός με κυλινδρικό κενό στο κέντρο, τμήματα από χρωματιστά πες (παλέτες), σμίλες χάλκινες, όστείνα εργαλεία, σφονδύλια κ.ά.

Τό νεκροταφείο. Τό νεκροταφείο είχε δημιουργηθεί στην πλαγιά του Κοκκινόβραχου. 50 λαξευτοί τάφοι στο ψαμμιτικό πέτρωμα ανασκάφηκαν από τόν Θ. Σπυρόπουλο τό 1968 και μοιάζουν προς τους σύγχρονους τους στη Μάνικα (Εύβοια). Κάθε τάφος αποτελείται από σπηλαιώδη ταφικό θάλαμο στον όποιο όδηγούσε δρόμος που βθάινε σταδιακά. Οι θάλαμοι είτε είχαν λαξευθεί πρόχειρα είτε ήταν τετράπλευροι και τραπεζοειδείς διαμορφωμένοι με σχετική φροντίδα. Μεταξύ

των τάφων καταλέγονται και όρισμένοι του τύπου των κιβωτόσχημων περιβόλων, ενώ άλλοι είχαν λαξευμένες κόγχες στα τοιχώματα του θαλάμου. Κάθε τάφος είχε χρησιμοποιηθεί για περισσότερες της μιάς ταφές σε συνεσταλήμένη στάση, άτελέστατα διατηρούμενες. Ένας νεκρός είχε και λίθινο προσκεφάλι κάτω από τό κρανίο του. Τά κτερίσματα των τάφων ήταν πιξιδοειδή ήλινα ΠΕ αγγεία μέσης ποιότητας με κόκκινο έπίχρωμα, στιλβωμένα στο έξωτερικό τους. Σε ένα τάφο έλλειψοειδούς κάτοψης υπήρχαν και ΜΕ μινιακά αγγεία του τύπου των φρουτοδοχείων. Γενικά, τά κτερίσματα των τάφων ήταν φτωχικά. Σε ένα τάφο βρέθηκαν και καμένα όστά, ενώ σε άλλον βρέθηκε μεγάλο κέρας έλαφιού.

Βιβλιογραφία: Σπ. Μαρινάτος, ΑΑΑ I, 1968, 12. Θ. Σπυρόπουλος, *Λιθαρές*, ΑΔ 24, 1969, Α, 28 - 46. Η. Τζαβέλλα - Evjen, *The Lithares Idols*, ΑΑΑ V, 1972, 467 - 9. Th. Spyropoulos Η. Τζαβέλλα - Evjen, ΑΑΑ 78, 1974, 181. ΑΔ 29, 1973 - 4, Β, 443 - 6. R. Hope Simpson ΟΙ. Dickinson, *Gazetteer I*, 1979, 248, 372 - 3.

Γ. Σ. ΚΟΡΡΕΣ

Λιθάρια (λατ. Lapillus). Μικρά στρογγυλά ή ακανόνιστου σχήματος κομμάτια λάβας, διαστάσεων συνήθως μιλιετιού έως καρυδιού. Έκτοξεύθηκαν στη διάρκεια της έκρηξης του ήφαιστείου μαζί με ήφαιστειακές βόμβες και τέφρα. Αποτελούν σβώλους λάβας που πάγωσαν στον όέρα κατά την έκτίναξη, ή ορισμένα κομμάτια που άποσχίστηκαν από ήφαιστειογενή και διάφορα πετρώματα, του περιβάλλοντος του ήφαιστείου που προηγουμένως είχαν στερεοποιηθεί.

Λιθική ή Λιθινή έποχή (ή έποχή του Λίθου). Πολιτισμική - Ιστορική περίοδος (περίοδος Ιστορίας και πολιτισμού) της ανάπτυξης του ανθρώπου, στη διάρκεια της όποιας τά βασικά εργαλεία και όπλα ήταν κατασκευασμένα, κυρίως, από λίθους, ενώ ήταν άκόμη άγνωστη ή καταργασία των μετάλλων. Χρησιμοποιούσαν έπίσης ξύλο και κόκκαλο. Κατά τό τελευταίο στάδιο της Λιθικής έποχής έγινε γνωστή και διαδόθηκε η χρήση του πηλού, με τόν όποιο κατασκευάζονταν διάφορα αγγεία. Τή Λιθική έποχή διαδέχεται η έποχή του Χαλκού, μετά τή μεταβατική Χαλκολιθική έποχή. Η Λιθική έποχή συμπίπτει με τό μεγαλύτερο τμήμα της έποχής του πρωτόγονου κοινοτικού συστήματος και περιλαμβάνει τήν περίοδο ή όποια αρχίζει με τή διαφοροποίηση του ανθρώπου, από τήν κατάσταση του ζώου (περίπου 1,8 εκατομμύρια χρόνια πριν) και τελειώνει με τήν έποχή της διάδοσης των πρώτων μετάλλων (γύρω στα 8 χιλ. χρόνια πριν στην 'Αρχαία 'Ανατολή και γύρω στα 6 - 7 χιλ. χρόνια πριν στην Εύρώπη).

Η Λιθική έποχή διαιρείται στην παλαιά Λιθική ή Παλαιολιθική και στη νέα Λιθική ή Νεολιθική. Η Παλαιολιθική είναι η έποχή κατά τήν όποια παρουσιάζονται ανθρώπινα απολιθώματα και ανήκει στην πολύ άπομακρυσμένη χρονική περίοδο, κατά τήν όποια τό κλίμα της γής, η χλωρίδα και η πανίδα διέφεραν πολύ από τά σημερινά. Ο άνθρωπος της Παλαιολιθικής έποχής δέ χρησιμοποιούσε τίποτε άλλο, εκτός από άκτεργαστα πέτρινα εργαλεία, και δέ γνώριζε τίποτα σχετικά με τή διαδικασία λείανσης των πέτρινων εργαλείων ή τήν αγγειοπλαστική με τή χρήση πηλού. Οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής έποχής κυνηγούσαν και συγκεντρώναν τήν τροφή τους, όπως τήν εύρισκαν στη φύση (φύτα, μαλάκια κ.ά.). Τό ψάρεμα είχε αρχίσει να εμφανίζεται, ενώ η γεωργία και η κτηνοτροφία ήταν άγνωστες. Οι άνθρωποι της Νεολιθικής έποχής έ-